

SZALAI MIKLÓS

Henry George és a magyar progresszió

A jelen tanulmányban a magyar polgári radikálisok – mindenekelőtt Jászi Oszkár – által vallott sajátos liberális szocializmus és Henry George eszméinek kapcsolatát szeretném megvilágítani. George mára többé-kevésbé elfeledett eszméi komoly szerepet játszottak a századforduló magyar progresszívjeinek eszmei tájékozódásában, mindenekelőtt azért, mert baloldali, szocialisztikus eszmei alternatívát nyújtottak a polgári radikálisok által szűklátókörűnek, egyoldalúnak érzett marxizmussal szemben.

Jászi és a többi polgári radikálisok liberális szocializmusa a korabeli szociáldemokrácia által vallott ortodox marxista szocializmus alternatív elméleteként, annak kritikájaként alakult ki. A *Huszedik Század* köre általánosságban szimpátiával, s sokszor egyértelmű *elkötelezettséggel* viszonyult a szocializmus eszméjéhez, a – *valamilyen* értelemben vett – szocializmusban látták a kor és az ország problémáinak igazi megoldását, azonban úgy vélték: a századfordulóra Magyarországon is kialakult marxista munkásmozgalom szocializmusa egyoldalú, szűklátókörű, korszerűtlen elmélet, amelyen módosítani kell ahhoz, hogy a szocializmus a magyar társadalom szélesebb rétegeit is meg tudja szólítani.

A korabeli magyar munkásmozgalomnak, az 1890-ben alakult *Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak* az ideológiája a marxizmusnak Engels és Kautsky által – mindenekelőtt Engels *Anti-Dühringjében*, s Kautsky számtalanszor kiadott *Klassenkampf-jában* – kidolgozott, a II. Internacionálé és mindenekelőtt a német szociáldemokrácia által vallott „ortodox” változatára épült.¹ Ez az elmélet a szocializmusnak az eljövételét bizonyos, a kapitalista társadalomban szükségszerűen működő gazdasági, társadalmi trendektől várta. E trendek közül az első és legfontosabb a társadalmi polarizáció: a tőkés társadalom fokozatosan egy nagyon gazdag és egyre szűkülő polgári osztályra és egy – legalábbis relatíve – egyre inkább elnyomorodó, egyszersmind egyre nagyobb létszámú, egyre homogénebb, képzetesebb és szervezettebb, így egyre erősebb proletariátusra szakad szét,

1 A német marxista ortodoxia általános leírását ld. *Leszek Kolakowski: Main Currents of Marxism. II. The Golden Age.* Oxford, 1978. 1–60. Engels munkásságának, s Marxhoz való valódi viszonyának leírását illetően ld. *Terrell Carver: Friedrich Engels: His Life and Thought. II.* London, 1990., valamint *Uő: Marx & Engels: the intellectual relationship.* Bloomington, 1983. Kautskyról ld. *Massimo Salvadori: Karl Kautsky and the Socialist Revolution: 1880–1938.* London, 1990.

és amikor a két osztály közötti antagonisztikus ellentét a legélesebbé válik, bekövetkezik a proletariátus szocialista forradalma. A második: a tőkés gazdaság egyre súlyosbodó gazdasági kríziseken megy keresztül s ez a folyamat pusztán gazdasági okokból is szükségszerűvé teszi a kapitalizmus meghaladását. A harmadik: a tőke koncentrációja és a tőketulajdonosok számának ebből következő csökkenése, valamint a modern nagyüzemi termelés követelményei miatt a gazdaságban egyre nagyobb termelőegységek jönnek létre, melyeket egyre átfogóbb adminisztratív technikákkal szerveznek meg. Így a piaci kapcsolatok és a verseny a gazdaságirányításban egyre inkább háttérbe szorulnak, s az ilyen módon egyre szervezettebbé váló, integrálódó tőkés gazdaságot könnyűszerrel veheti kézbe és szervezheti át a dolgozók által, demokratikusan irányított központi tervezéssé a forradalom után a győztes proletariátus.

Az Engels–Kautsky-féle marxizmus, amely Marx tanítását filozófiai-antropológiai gyökereitől elszakította, sematizálta és leegyszerűsítette, s összekapcsolta a darwinizmussal, valamint a tizenkilencedik századi értelmiség egy részét jellemző pozitívista-materialista tudomány- és haladáshittel, messzemenően alkalmas volt arra, hogy a vallástól és hagyománytól megszabadulóban lévő, a tudománnyal és az egyetemes kultúrával éppen ismerkedni kezdő munkástömegek számára katekizmusszerű, közösségeiket összekovácsoló s lelkesítő világnézetet nyújtson. Viszont tanítása annyira merev, s leegyszerűsítő volt, hogy a mozgalmakra kívülről, polgári-értelmiségi háttérrel érkezett, s a szélesebb szellemi tájékozódásra képes értelmiségiek szükségképpen mind több „repedést” vettek észre az ortodoxia épületén – s hozzáálltak korrigálásához. Alig egy évtizeddel azután, hogy 1890-ben a német szociáldemokrácia magáévá tette az Engels–Kautsky-féle ortodoxiát megfogalmazó Erfurti Programot, maga Eduard Bernstein, Engels személyes barátja, a marxi hagyaték gondozásával a mozgalom által megbízott értelmiségiek egyike indított átfogó offenzívát az ortodoxia ellen. A német és a nemzetközi szociáldemokrácia (a II. Internacionálé) ugyan sikeresen hátrította el e támadást, s Kautsky megmaradt a „marxizmus pápájának” az első világháborúig, ámde ugyanakkor a szociáldemokrata pártok *gyakorlata* egyre inkább eltávolodott az ortodoxia receptjeitől.

A magyar szociáldemokrácia elmélete nemcsak a marxizmus általános nehézségeivel került szembe, hanem specifikusan magyar problémákkal is. A magyar szociáldemokratáknak – akik ráadásul német elvtársaik ideológiáját is alacsony színvonalon, vulgarizált formában vették át – nem volt kidolgozott válaszuk arra a kérdésre, hogy *még ha* a fejlett tőkés társadalmakra Nyugat-Európában érvényes is a fentiekben bemutatott fejlődési séma, hogyan lenne alkalmazható ez az ideológia azon a Magyarországon, ahol az ipari kapitalizmus még nem fejlődött ki, hanem helyette egy döntően még mindig agrárjellegű társadalom létezett, jelentős utórendies-feudalisztikus maradványokkal, amelyek béklyózták a kapitalizmus és a polgári demokrácia kifejlődését. Amellett ez a társadalom egyfajta függési viszonyban volt a nála fejlettebb Ausztriával.

A magyar szociáldemokraták látták mindezt, sőt még el is túlozták, amikor azt hirdették, hogy Magyarország „tisztán feudális ország” – azonban nem adtak

világos és a gyakorlatban is alkalmazható választ arra, hogy vajon a munkásmozgalomnak a parasztság, a polgárság, kispolgárság és értelmiség antifeudális, a polgári demokratikus fejlődésre irányuló törekvéseivel, valamint a magyarság nemzeti függetlenségre való igényeivel kapcsolatban passzív-kivárálláspontra kell-e helyezkednie, vagy pedig támogatnia kell ezeket s be kell illesztenie egy átfogó, a szocializmus irányába mutató stratégiába.² Amikor a szociáldemokraták a magyar társadalom egészét átható Kossuth- és 48-kultusztól elhatárolódtak, vagy amikor (a Kristóffy–Garami-paktummal) támogatták a dinasztianak az általános választójog felülről és a magyar történelmi alkotmányosságot megsértő módon való bevezetését, akkor izolálták magukat a magyar társadalomtól, arról tettek tanúságot, hogy érzéketlenek e társadalom valós igényeivel szemben.

Amikor a századfordulón Jászi Oszkár és a *Huszedik Század* köre körül kialakult a polgári radikalizmus ideológiája, akkor ez az eszmeiség a szociáldemokráciáétól nem elsősorban a szocializmusnak, mint végcélnak az elfogadását, hanem inkább a hozzá vezető útnak az elgondolását illetően különbözött. A polgári radikálisok – mindenekelőtt Jászi Oszkár – alapvetően három ponton közelítettek másképpen a szocialista történelmi átalakulás kérdéseihez, mint a szociáldemokraták.

Egyrészt a polgári radikálisok szerint a szociáldemokraták alábecsülik a nemzeti érzés szerepét a népek életében, amikor a „proletárnak nincs hazája” jelszót hirdetve a proletár nemzetköziséget hirdetik a nemzetek közötti konfliktusok egyedüli megoldásaként – s ezzel szükségképpen magukra vonják a polgári és jobboldali kritikusok ama vádját, hogy a szocializmus hazafiatlan mozgalom. Különösen káros ez Magyarországon, ahol az egész magyar társadalomban az Ausztriához való viszonyunk miatt heves, a fennálló rendszer kereteit feszegető nemzeti indulatok alakultak ki valamennyi társadalmi osztályban, s a magyar szociáldemokrácia, amikor a magyar függetlenségi törekvésekkel nem azonosul, elszigeteli magát az egész társadalomtól.

Másrészt a szociáldemokrata ideológia a szocializmus eljövételét egyedül az osztályharctól és az objektív gazdasági törvényszerűségektől várja, s az ember „magasabb rendű” indítékait, erkölcsi és kulturális törekvéseit figyelmen kívül hagyja. A valóságban az emberiség életében a gazdasági és osztálytényezőkön kívül magasabb rendű törekvések: a tudományos és az erkölcsi előrehaladás is hatnak.³ Ezeknek a hordozói pedig nem feltétlenül a proletárok, hanem legalább annyira az értelmiség és a középrétegek. Ezért ezeknek a társadalmi csoportoknak a jobb esetben közömbös szemlélése, rosszabb esetben a haladás

2 Vö. többek között: *Kalmár I. György*: Szociáldemokrácia, nemzeti és nemzetiségi kérdés Magyarországon. 1900–1914. Bp. 1976.; *Lítván György*: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993. (Századvég biográfiák) 54., 67.

3 Ld. *Jászi Oszkár*: A történelmi materializmus állambölcsélete. Bp. 1903. Jászira és körére jelentős mértékben hatott Pikler Gyulának a „belátás” fogalmával operáló jog- és társadalombölcsélete, amely – a Felvilágosodás gondolkodóihoz némileg hasonlóan – a racionalitás és a tudás elterjedésétől, nem pedig, mint a marxizmus, pusztán a termelőerők fejlődésétől és/vagy az osztályharctól várta a társadalmi haladást.

gátlóként, reakciósként való feltüntetése a hagyományos szociáldemokrácia gyengesége, amellyel megint csak saját tömegbázisát szűkíti.⁴

Harmadszor: a szociáldemokrácia marxizmusa feltételezi, hogy a mezőgazdaságban is, az iparhoz hasonlóan tőke- és tulajdonkoncentráció zajlik, a kisbirtokos parasztság fokozatosan agrárproletariátussá válik, s ezért a nagybirtokokat nem felosztani kell a földéhes parasztság között, hanem köztulajdonba venni, szocialista mezőgazdasági nagyüzemekké átalakítani. Ez azonban a valóságban nem így van, a mezőgazdaságban a kisbirtok, vagy legalábbis a szövetkezeti kisüzem életképes, sőt, nem egyszer hatékonyabb a nagyüzemnél, s amikor a szociáldemokraták a parasztság évszázados földéhségének kielégítését nem támogatják, azzal lemondanak a parasztság megnyeréséről, s ez – különösen Magyarországon, a nagybirtokrendszer viszonyai között – a városi szervezett munkásság körére korlátozza propagandájuk hatását.

A szocializmus nem ökonómiai indítékainak, s ezzel összekapcsolódóan nem proletár társadalmi bázisának kérdése, a nemzeti kérdés és az agrárkérdés voltak tehát elsősorban azok a problémák, amelyekben a polgári radikalizmus olyan sajátos álláspontot fejtett ki, amely szerintük jobban megfelelt a magyar társadalmi valóság követelményeinek, mint a vulgármarxizmus – a nyugati társadalmakra sem feltétlenül érvényes – társadalomelméleti sémáinak mechanikus átvétele.

Henry George és tanítása a harmadik probléma kapcsán épült be a magyar polgári radikalizmus eszmevilágába. Az agrárkérdés volt az első olyan probléma, amelyben magán a marxizmuson belül is egyes teoretikusok, így Georg Vollmar és Eduard David⁵ már a kilencvenes években kikezdték az ortodoxia tanítását. Vollmar és David egyaránt azt állították, hogy a mezőgazdaságban nem feltétlenül érvényesül a tőkekoncentráció törvénye, a nagyüzem nem feltétlenül hatékonyabb a kisüzemnél, s ezért a szociáldemokratáknak – már taktikai okokból, a parasztság megnyerése miatt is – nem a nagybirtok társadalmi tulajdonba vételét, hanem felosztását, valamint a parasztok közötti szövetkezeti mozgalmat kellene támogatniuk. Magyarországon a gazdaság viszonylagos elmaradottsága, a mezőgazdasági szektornak a gazdaságon, a parasztságnak a népesség egészén belüli túlsúlya különösen aktuálissá tette ezeket a gondolatokat. A magyar progresszívek általánosságban a nagybirtokrendszert, a parasztság kiszolgáltatottságát és földéhségét tartották társadalmi problémáink gyökerének. Ugyanakkor a magyar konzervatívok (például Tisza István) jóval engedékenyebbek voltak a munkásság, mint a parasztság érdekvédelmi, szervezkedési törekvéseivel szemben, ezért az agrárproletariátus szociális helyzete sokak megítélése szerint jóval elviselhetetlenebb volt, mint a városi munkásoké.

Ezért a magyar viszonyok között az ortodox marxizmus tanítását hirdetni, s a föld közös tulajdonba vételét követelni a legsúlyosabb taktikai hiba lett volna a

4 *Litván György*: Jászi Oszkár. Bp. 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Életrajzok) 44–45.

5 Ld. *Eduard David*: Sozialismus und Landwirtschaft. I–II. Berlin. 1903. (Magyarul: *Úó*: Szocializmus és mezőgazdaság. I–II. Bp. 1909.)

szocialisták részéről, s nem véletlenül az agrárkérdés miatt alakult ki az első jelentős szakadár szociáldemokrata mozgalom Magyarországon, Mezőfi Vilmosé.

De természetesen az agrárkérdés jelentősége, s az ortodox marxizmus tanításának ebben a kérdésben különösen élesen megmutatózó dogmatizmusa miatt a szocializmussal szimpatizáló nyugat-európai értelmiségiek körében nagyon sokan nem revideálni, kiegészíteni akarták a marxizmust, hanem teljesen elvetették, s valamilyen koherens elméleti alternatívát kerestek vele szemben. Az ilyen értelmiségiek számára szükségképpen vonzóvá váltak Henry George tanításai, akinek egész társadalmi reformterve a mezőgazdaság problémájára épült. George tanítása oly mértékben népszerű és elterjedt volt a tizenkilencedik századi értelmiségben, hogy például Tolsztoj is művészileg hitelesnek és szükségesnek érezte, hogy *Feltámadás* című regénye társadalomreformer-földosztó elképzelésektől fűtött főhősét, Nyehljudov herceget George követőjeként ábrázolja.

Ki volt és mit tanított Henry George? George nem tanult közgazdász, társadalomtudós, hanem amolyan igazi amerikai autodidakta és self-made-man volt: 1839-ben született, s bár nem a legszegényebb társadalmi rétegből származott, de tanulmányait korán félbehagyta, s kipróbált mindenfélét: volt tengerész, aranyásó, s végül nyomdász és korrektor, majd újságíró lett San Franciscóban. Az aranyláz nyomán dinamikusan fejlődő kaliforniai gazdaság kapitalista fejlődésével együtt járó társadalmi ellentmondások, s a kétségbeejtő szegénység, amelyet családjával együtt időnként megtapasztalt, érlelték meg negyvenéves korára főművét, a *Progress and Povertyt* (*Haladás és szegénység*).⁶ A *Progress and Poverty* az 1873–1878-as válságot követő amerikai társadalmi nyugtalanság, elégedetlenség légkörében hatalmas könyvsikernek bizonyult: sokáig a *Biblia* után ez volt a legnagyobb példányszámban elkelt könyv Amerikában. A *Haladás és szegénység* megírása után George New Yorkba költözött, ahol minden energiáját és vagyonát eszméi – egyre sikeresebb – propagálásának szentelte. Felolvasókörtakat tartott az egész világon, hívei iskolákat, újságokat, sőt, egy időben külön politikai pártot hoztak létre eszméinek terjesztésére. Kétszer indult a New York-i polgármesteri székért, s az első esetben oly kevés választotta el annak elérésétől, hogy azt állították követői: csak választási csalás akadályozta meg győzelmét. A második induláskor, 1897-ben, a választás előtti napon halt meg. George szellemes, remek stílusú író volt, aki az elemzőképeséget egyesíteni tudta a szuggesztív, képszerű előadásmóddal, s amellett még ellenfelei szerint is erkölcsileg feddhetetlen jellem, s őszintén, mélyen vallásos ember is.

Amint könyve címe is mutatja, George kiindulópontja ugyanaz, ami Marxé: hogyan lehetséges az, hogy a modern társadalomban a gyors gazdasági és szellemi haladás kéz a kézben jár a nagy tömegek növekvő nyomorával, jogfosztottságával, tudatlanságával? A választ azonban ő nem a tőkés rend szükségképpen

6 *Henry George: Progress and Poverty. An inquiry into the cause of industrial depressions and of increase of want with increase of wealth... The Remedy.* San Francisco, 1879. Magyarul: *Új: Haladás és szegénység. A termelési válságok és a növekvő vagyonnal együtt növvő szegénység okának kutatása. Ezek győgzszere.* Bp. 1914. A művet Braun Róbert fordította magyarrá.

anarchikus és kizsákmányoló jellegében találta meg, mint Marx, hanem a föld monopóliumában, a földjáraadék intézményében. George földjáraadék-elmélete lényegében David Ricardoét követi: a földtulajdonosok jövedelme, a földjáraadék nem elsősorban a föld termékenységétől, s kiaknázása módjaitól, hanem a föld abszolút értelemben vett szűkösségétől függ. A föld az egyetlen olyan java az emberi társadalomnak, amelynek mennyisége nem növelhető. A föld terményeinek árát az úgynevezett határföld, a legrosszabb még megművelhető föld termékeinek átlagos ára határozza meg. A jobb minőségű, s így kevesebb befektetéssel megművelhető, vagy a piachoz közelebb eső termőföldek tulajdonosai abból a különbségből profitálnak, amely ezen ár és az ő termelési és szállítási költségeik között van. Ahogyan az emberiség szaporodik, a föld kiaknázásának eszközei pedig fejlődnek, az emberek egyre újabb területeket vonnak művelés alá, s mivel ez egyre több ráfordítással jár, ezért a határföld terményeinek ára, s vele a földjáraadék növekszik. A földtulajdonosok érdekei ellentétesek minden más társadalmi csoport, úgy a tőkés munkaadók, mint a bérmunkások érdekeivel. George ehhez az alapelmülethez azonban a következő meglátásokat tette hozzá:

1. A modern társadalomban a népsűrűség növekedésével és a nagyarányú városépítéssel tovább nő a föld értéke.

2. A földtulajdonosok, tudatosan arra spekulálva, hogy a föld értéke nőni fog, s nyereségesen tudják eladni, nem művelik, a használatától elzárják földjeiket.

3. A városi munkaadók, mivel az embereknek nincs földjük (s így nem tudják eltartani magukat), egyre olcsóbb áron tudják megvenni az emberek munkáját.

Ilyen módon George szerint a modern, kapitalista társadalomban a hatalmas és egyre növekvő földjáraadék egyszerre tartja lenn a dolgozók bérét, csökkenti (a mezőgazdasági termények magas ára, valamint a földspekulációs befektetések elszívó hatása révén) az ipari beruházásokra fordítható tőke mennyiséget, s végül akadályozza a termőföld racionális kihasználását.

A megoldás azonban George szerint *nem* a föld felosztása, s nem is a föld köztulajdonba vétele, hanem az úgynevezett százszázalékos földértékadó. Minden földtulajdonosra földje teljes piaci értékének megfelelő adót kell kivetni. Ezt csak az az ember tudná megfizetni, aki a földet maga meg tudja művelni s terményeiből meg tud élni. Az összes nagybirtokok, az összes parlagon hevertetett földek tulajdonosai azonnal tönkremennének, a föld kistermelők kezébe kerülne. Mivel ilyen módon mindenki munkát és megélhetést találna a mezőgazdaságban, felszöknének az iparban a munkabérek, s az ipari munkaadók többé nem tudnák kizsákmányolni a munkásokat. Ugyanakkor, mivel minden más adót megszüntetnének, s nem szívna el a tőkejövödelmeket a magas földjáraadék, nagyarányú pezsgés indulna meg az iparban. Sem az ipart, sem a mezőgazdaságot nem kellene többé a külső versenytől védővámokkal védeni – George ugyanis a szabadkereskedelem lelkes híve volt – s így eltűnnének az államok közötti

gazdasági konfliktusok is. A befolyt hatalmas adóösszeget pedig szociális célokra és egyéb sürgető közfeladatokra lehetne költeni.

Sem George elméleti nézetei, sem az általa javasolt társadalmi reformprogram nem volt különösebben eredeti. Hasonló – hol radikális, hol óvatosabb – javaslatokat hangoztattak már a 18. században a fiziokraták,⁷ majd John Stuart Mill, Hermann Henrich Gosse, majd maga Walras, a modern neoklasszikus közgazdaságtan „atyja” is.⁸ Azonban ettől még igaz marad Samuelsonnak, a talán legismertebb közgazdaság-tankönyv és közgazdaság-történet írójának a megállapítása: „Az sem valószínű, hogy egyhamar felbukkan valaki, és olyan meggyőző bibliát ír a mozgalom számára, mint Henry George tette”.⁹

Habár George tudományos alapokra építette a maga elméletét, ugyanakkor eszméinek propagálásában egyfajta vallási-morális lelkesedés fűtötte őt, egyik könyvével például a szociális kérdésekkel a pápák közül először komolyan foglalkozó, a *Rerum Novarum* enciklikát kiadó XIII. Leó pápát is meg kívánta nyerni a georgizmus ügyének.¹⁰

Ugyan George művei az Amerikai Egyesült Államokban terjedtek el először, s ott fejtették ki a legnagyobb hatást, de már említett – elsősorban angliai – útjai nyomán azok hamar elterjedtek más országokban is.¹¹ Angliában George-nak a társadalmi kérdésekről tartott előadásai sokakat – köztük George Bernard Shaw-t – megtérítették a radikális társadalmi reformok ügyének, igaz, ezeknek az embereknek a nagy része később nem maradt georgista, hanem radikálisabb szocialista álláspontra helyezkedett. George eszméi befolyásolták a századfordulón megszülető *Munkáspártot*, és fontos szerepük volt abban, hogy a *Munkáspárt* s a brit baloldal – más országok szociáldemokrata pártjaival ellentétben – sohasem állt a marxizmus alapján.¹² A George által inspirált, Lloyd George által előterjesztett földadó-reformjavaslat, és annak a Lordok Háza általi elutasítása hozzájárult az 1910 körüli angol alkotmányválsághoz, amely után a Lordok Háza hatalmát számottevően korlátozták az alsóház javára. George elveit számottevő mértékben, bár sehol sem teljes mértékben megvalósító földadó-

7 A fiziokratákat illetően ld. *Francois Quesnay*: *Tableau économique*. Paris, 1758. Modern kiadás: *Uő*: *Tableau économique des Physiocrates*. Paris, 1969., valamint: *Anne Robert Jacques Turgot*: *Réflexion sur la formation et la distribution des richesses*. Paris, 1776. Modern kiadás: *Uő*: *Écrits économiques*. Paris, 1970.

8 *Léon Walras*: *Théorie mathématique du prix des terres et de leur rachat par l'État*. Lausanne, 1880.

9 *Paul A. Samuelson-William D. Nordhaus*: *Közgazdaságtan. II. Mikroökonómia*. Bp. 1987. 853.

10 Magyarul: *Henry George*: *Munka, hit és föld. Nyílt levél XIII. Leó pápához*. Bp. 1920. George a Szentzsékkal való vitájának előzménye az volt, hogy McGlynn New York-i érseket George eszméinek propagálása miatt a pápa megfosztotta hivatalától és kiközösítette, s csak különleges vizsgálati processzus után fogadta vissza az Egyházba.

11 Átfogóan tárgyalja George eszméinek európai elterjedését, hatását: *Michael Silagi*: *Henry George und Europa. Zur Entstehungsgeschichte der europäischen Bodenreformbewegungen*. München, 1973.

12 I. m. 35–42.

rendszert fogadtak el a századfordulón az angol gyarmatok közül Új-Zélandon és Ausztrália több államában.

Dániában az ott virágzó szövetkezeti mozgalomban talált otthonra a georgizmus. Németországban a george-i eszmék terjesztője elsősorban Adolf Damaschke berlini népiskolai tanító, a *Német Földreformerek Szövetsége* nevű szervezet alapítója volt, aki jó szervező, azonban ugyanakkor a george-i elveket felhígító politikus volt. (A századfordulón a császári hatalomnak, élete vége felé a náciknak igyekezett „eladni” a georgista programot.) Damaschke szervezete a százszázalékos földértékadó helyett beírta volna a telekérték növekedésére kivetett adóval s egy ebből finanszírozandó, a földtelenekeket – mai szóval – „egzisztenciahitelhez” juttató hitelprogrammal.

Mi sem természetesebb tehát, hogy Magyarországon is megjelentek, hatottak a baloldali, vagy balra húzó, progresszív értelmiség körében a georgista eszmék. Már a *Huszdik Század* második évfolyamában a szocializmus egész problémakörét részletes tanulmányban körüljáró Flórián Károly ismertette George nézeteit. Flórián a george-i rendszert a föld teljes államosításánál jobb megoldásnak tartotta, de megróttta George-t azért, mert az a tőkejövedelmet egyáltalán nem tartotta kizsákmányoló jellegűnek, hanem úgy vélte: a magántőke kizsákmányoló jellege egyedül a földjáradéknak tudható be.¹³ Amikor a darabont-kormány kísérlete, majd a koalíció hatalomra jutása, s a *Társadalomtudományi Társaság* ezzel összekapcsolódó válsága nyomán a polgári radikalizmus ideológiája egyre határozottabb formát öltött, s egyre inkább balra tolódott, akkor a georgizmus eszméi is egyre erőteljesebben megjelentek a polgári radikalizmus eszmei fegyvertárában.

A polgári radikálisok között legelszántabb propagátora George-nak Braun Róbert, Jászi Oszkár jó barátja, a hazai könyvtártudomány és szociográfia nagy egyénisége volt,¹⁴ aki egy évet töltött az USA-ban amerikai georgisták meghívására, s már 1907-ben egy terjedelmes tanulmányban ismertette George eszméit a *Huszdik Század* hasábjain.¹⁵ Braun is tisztában volt azzal, hogy George bizonyos mértékig dilettáns teoretikus, s csak fokozatosan tartotta bevezethetőnek a százszázalékos földértékadót. Hangsúlyozta azonban, hogy a rendszer mindenképpen előnyben részesítendő az egyházi és állami nagybirtokok felosztását követelő állásponttal szemben, s Magyarországon már II. József földadó-reformtervei óta vannak hagyományai az ilyen jellegű reformnak. Braun is, mások is elsősorban a nagyvárosi telkekkel való spekulációt tartották annak a problémának, amelyet a földérték adóztatásával meg lehetne és kellene oldani. Braun később bírálta Damaschkét és a német földreformmozgalmat annak túlságosan mérsékelte, opportunistá jellegéért. Braun volt az, aki magyarra fordította a *Haladás és*

13 Dr. Flórián Károly: A szocializmus és a magántulajdon. II. Huszdik Század 2(1901) 8. sz. 91–106.

14 Braun életrajzát és műveinek bibliográfiáját ld. Braun Róbert a könyvtáros és a szociográfus. Összeáll. Pórné Váradi Irma. Bp. 1960.

15 Braun Róbert: Henry George és a földjáradékadó. Huszdik Század 8(1907) 7. sz. 594–609. (Különlenyomatként is megjelent A Huszdik Század Könyvtára c. sorozatban.)

szegénységet, valamint George más, későbbi műveit is, továbbá a Louis Behrens és Ignatius Singer által írt *Kormányzóságom története* című utópisztikus regényt, amely arról szól, hogy egy fiatalembert megválasztanak Anglia diktátorának, s ő egy fél év alatt a george-i elvek alapján megoldja Anglia valamennyi társadalmi problémáját. Ehhez a munkához maga Jászi Oszkár írt lelkes bevezetőt.¹⁶

Amikor a polgári radikalizmus végül 1914-ben párttá szerveződött, földreformprogramjában megint csak szerepel a telekérték megadóztatása, bár szemmel látható volt, hogy a párt nem kötötte le magát a georgizmus eszméi mellé. Félhivatalos, programadó 1918-as brosúrájában, a *Mi a radikalizmus?*-ban Jászi a leghatározottabban fenntartja, hogy a radikális párt által vallott liberális szocializmus a *föld felszabadításában látja* a tőkés kizsákmányolás legfőbb ellenszerét, a szociális problémák megoldásának legfőbb eszközét – bár természetesen szól a szövetkezetekről, a szociális törvényekről s az egész társadalom morális, kooperatív szellemmel való áthatásának szükségességéről is. Azonban Jászi azt állítja, hogy a George által propagált százszázalékos földértékdadó nem biztos, hogy a legmegfelelőbb eszköze a föld felszabadításának. Jászi abban sem annyira biztos, mint George, hogy a föld felszabadítása végleg lehetetlenné teszi a városi dolgozók kizsákmányolását – de hozzáteszi: mindenesetre Magyarországon a nagybirtok önmagában is a gazdasági és társadalmi haladás hatalmas kerékkötője, s a nagybirtok elleni harc reálisabb törekvés, szélesebb társadalmi bázisra támaszkodhat, mint a kizsákmányolás *valamennyi* formájának megszüntetéséért folytatott harc.¹⁷

A georgizmusnak Braun Róberten kívül legismertebb propagálója Magyarországon nem tartozott a szűkebb értelemben vett polgári radikális körökhöz, jóllehet nem egyszer publikált a *Huszádik Században*. Pikler J. Gyuláról van szó, aki nem tévesztendő össze unokatestvérével, Pikler Gyulával, a nagy jogtudóssal és jogfilozófussal.¹⁸ Pikler orvosi egyetemet végzett, körorvos, majd a budapesti betegsegélyző pénztárnál dolgozó orvos volt, s korán megismerte a magyar közegészségügy és szegényügy ijesztő állapotait, fogékonyvá válva így a társadalmi reformgondolatokra. Pikler rendkívül sokoldalú érdeklődésű ember volt, aki az orvostudományon és a halandósági statisztikán, valamint a földadóreformon kívül foglalkozott például az ebben a korban nagy port felvert, az állatok állítólagos gondolkodásával, matematikai képességeivel kapcsolatos áltudományos kísérletek és teóriák leleplezésével. A tízes évek elején Pikler a fővárosi statisztikai hivatal aligazgatója lett. Ebben a beosztásában, s mivel ismert szabadkőműves vezéralak volt, a polgári radikálisokkal ellentétben jó kapcsolatokkal, befolyással rendelkezett a budapesti városházán is, barátja volt Bárczy István fő-

16 *Kormányzóságom története*. Utópia Henry George gazdasági rendszere alapján. Bp. 1912. (Modern Könyvtár). Valamilyen – számomra ismeretlen – okból sem Braun, sem a kiadó, sem Jászi Oszkár előszava nem nevezi meg a szerzőket, L. F. Behrenst és Ignatius Singert, bár mindketten szólnak arról, hogy a könyv 1890 körül született Ausztráliában, egy magyar és egy angol fiatalember tollából.

17 *Jászi Oszkár: Mi a radikalizmus?* Bp. 1918. 14–17.

18 Munkásságának átfogó méltatását ld. *Sós Aladár: Szabadság és gazdaság*. Bp. 1991. 271–274.

polgármesternek éppúgy, mint Vázsonyi Vilmosnak. Amikor 1917-ben Magyarországon Tisza menesztését követően, az Esterházy-kormány alatt megkezdődtek a választójogi reform előkészületei, s általános szellemi és politikai erjedés indult meg, Pikler fellépésének hatására a fővárosi törvényhatósági közgyűlés elfogadta az általa javasolt városi telekértékkadó-rendszert. Később Pikler a budapesti reformot az egész országban propagálta, s hasonló intézkedéscsomagot fogadtak el Kaposváron, Szegeden, Debrecenben is a törvényhatóságok. Pikler nagy meggyőző erővel s jó elemzőkészséggel megírt broszúrai természetesen nem a teljes george-i rendszerre való áttérést, az egyetlen adót propagálták, hanem csak azt hangsúlyozták, hogy a telekértékkadó véget vetne a spekulációnak, javítana a városi föld kihasználtságán, s enyhítené az örökös deficitgondokkal küszködő budapesti városháza anyagi problémáit.

Természetesen nem hiányoztak a georgizmus baloldali *bíráloi* sem Magyarországon. (Már maga Marx is élete utolsó éveiben megismerkedett George eszméivel, ámde – hasonlóan a többi humanista-etikai indíttatású szocialista koncepcióhoz – nem sokra tartotta azokat.) A *Kormányzóságom történetét a Huszadik Században* a későbbi nagy marxista közgazdász, Varga Jenő bírálta azzal, hogy egyfelől a george-i utópia megvalósulása esetén sem mindenki kapna azonnal munkát a mezőgazdaságban, s mivel nem szerveznék meg a termelést egyetlen központból, racionálisan, ezért megmaradnának a túltermelési válságok, s a munkanélküliség, másfelől a létrejövő földműves-szövetkezetekben sem feltétlenül dolgoznának az emberek kedvvel, lelkesen, hiszen munkájuknak csak egészen csekély része lenne az övék. A Varga által javasolt „teljes kommunizmusban” ezzel szemben osztársadalmi szinten, racionálisan meg lehetne szervezni a munkát, s így hatékonyabban lehetne felhasználni az erőforrásokat, másfelől az embereket is a kötelességérzet, a közérdek szem előtt tartása hatékonyabban serkentené munkára, mint a szövetkezet nyereségéből való részesedés.¹⁹

Braun Róbert a *Huszadik Század* következő számában válaszolt. Álláspontja szerint a termelés jelenlegi rendszere, a piacgazdaság nem „anarchia”, hanem a társadalmi munkamegosztás eddig legfejlettebb megszervezési módja, amellyel Varga csak valamiféle „utópikus mechanizmust” tudna szembeállítani. Ha a föld felszabadulna, akkor a tőke szabadon mozogna, s mindenhol képes – és kénytelen – volna munkaalkalmakat teremteni, tehát nem lenne munkanélküliség. A szövetkezeteket valójában George *nem* tekinti a termelés ideális formájának, a magántulajdon ösztönző erejét George *nem* tagadja, s azt, hogy az embereket nem lehet majd a georgista rendszerben megfelelően a munkára ösztönözni, „ne nekünk mondja a szerző, hanem saját magának és kommunista elvtársainak”, hiszen azt az állítását, hogy „a kommunizmusban a közérdek, az erkölcs és a köte-

19 Vj.: *Kormányzóságom története*. Huszadik Század 12(1911) 10. sz. 378–380. A cikk szerzője Varga Jenő.

lesség nevében” lehet munkára serkenteni az embereket, Varga semmivel sem alapozza meg.²⁰

Löwy Ödön a szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában, a *Szocializmusban* bírálta az ortodox marxizmus álláspontjáról George-t. Szerinte egyrészt a polgári társadalom eleve nem képes ilyen átfogó reformot végrehajtani, a valódi földreform csak a munkásmozgalomtól várható, továbbá ha a george-i reform megvalósulna, akkor a földjáradék anyagi terhétől és a földbirtokososztállyal folytatott érdekharc feladataitól „megszabadult” ipari nagytőke csak annál gátlátalanabban zsákmányolná ki a munkásokat. Végül, a befolyó jelentős jövedelmek polgári viszonyok között csak a polgári államot és annak erőszakszervezetét erősítenék – a munkásosztály ellenében.²¹

A választójogi reform s vele a földreform valószínű napirendre kerülését érzékelve a *Huszdik Század* 1917. július–decemberi számában ismét – és kritikusan – foglalkozott a georgizmussal, közreadva Franz Oppenheimernek egy, még a háború előtt a folyóirat számára küldött, George eszméit az előbb említett szerzőknél magasabb szinten elemző tanulmányát. Oppenheimer arra mutatott rá, hogy George földjáradék-elmélete helytelen, illetve ellentmondásos. A föld értéke csak az állandóan bővülő olcsó munkaerő-kínálat esetén emelkedik folyamatosan, ellenkező esetben a földtulajdonosoknak nem érdemes a föld értékének állandó emelkedésére „játszva” spekulálni... Amerikában a bevándorlás miatt működött ez a tényező, de Európában nem ez a helyzet. A magas földjáradék magyarázata nem a földtulajdon önmagában, hanem a föld monopóliuma kevesek kezében, a földkérdés megoldása ezért a nagybirtoktól az olcsó munkaerőt elvevő folyamatos földosztás és telepítés – nem pedig a George-féle (egyébként is képtelen) földadójavaslat. George-nak a földosztás ellen felhozott érvei pedig rosszak. Oppenheimer azzal fejezte be a magyar polgári radikálisoknak írott eszmefuttatását, hogy a magyar radikális pártnak bátran ki kell állnia a földosztás eszméje mellett, s nem szabad, hogy visszariasszák őket a George rendszerének betűjéhez – de nem szelleméhez, a föld felszabadításának gondolatához – ragaszkodók támadásai.²²

A forradalom során a Károlyi-kormány programja tartalmazta a földértékadó országos bevezetését is, azonban – Pikler J. Gyula kesernyés kritikája szerint – ez pusztán agitációs célokat szolgált, hiszen a kormányprogram tartalmazott más – a georgizmussal összeegyeztethetetlen – elemeket is.

A forradalmak után nemcsak az országos földértékadó nem valósult meg, hanem a budapesti törvényhatósági közgyűlés új – kereszténypárti – többsége eltörölte – illetve felfüggesztette – Pikler reformját is, meglehetősen logikátlanul arra hivatkozva, hogy az csak a zsidók kezére juttatná a fővárosi telkeket. Bizott-

20 Braun Róbert: „Kormányzóságom történeté”-nek védelme. *Huszdik Század* 12(1911) 11. sz. 451–458.

21 Dr. Löwy Ödön: Földreform és szocializmus. *Szocializmus* 8(1913–1914) 8. sz. 353–364.

22 Oppenheimer Ferenc: Földértékadó vagy belső telepítés? *Huszdik Század* 18(1917) 7. sz. 277–296.

ságot neveztek ki egy megfelelően keresztény szellemű telekértékadó-javaslat kidolgozására, s az egész ügy végül elaludt.²³

Pikler J. Gyula azonban haláláig a georgizmus lelkes híve maradt, 1934–1935-ben egy *Állam és Polgár* című folyóiratot kiadva propagálta a georgizmus eszméit, s hangsúlyozta: a világgazdasági válságra és az első világháború utáni Európa társadalmi problémáira nem jelenthet megoldást sem a fasiszmus, sem a bolsevizmus, de a jóléti államnak és a keynesianizmusnak az Egyesült Államokban ekkor, a New Deal során mutatkozó első lépései sem, hanem csakis a george-i százszázalékos földértékadó. Ugyanígy elítélte, demagógnak bélyegezte Pikler az ekkor Magyarországon már a közéletben mindenütt hallható földosztási jelszavakat is.²⁴

Ezekkel szemben Pikler, s legkiemelkedőbb tanítványa, Sós Aladár, a kitűnő építész – akinek nevéhez számos, az első világháború előtt s a két világháború között épült budapesti épület tervezése fűződik, s Piklerrel együtt szerkesztette az említett rövid életű folyóiratot – egészen konkrét georgista elképzelést fogalmaztak meg. Pikler és Sós a következőket javasolták:

Első lépésben országos és községenkénti térkép és kataszter felállítását, amely az egyes területegységeknek a fekvését, a méretét és forgalmi értékét tünteti fel. E feladat igen könnyen, minimális költséggel oldható meg szerintük, mert: „A telkek és földek négyszögölenkénti vagy holdankénti értékét ugyanis – írja Sós – a közvélemény, a piac, minden tulajdonos és minden más érdekelt amúgy is nagy figyelemmel és pontossággal nyilvántartja, ennek folytán ezek az értékek a nyilvánosság előtt ismeretesek. A hivatalnak csak regisztrálnia kell az ismert értéket, a regisztrálás helyességét pedig mindenki ellenőrizheti.” Sós hivatkozik arra, hogy az első világháború után Budapesten már készítettek érték-katasztert, igen rövid idő alatt, kis költséggel, pontosan és súrlódásmentesen. A telekértékadót sokan elleneztek, de az értékkataszter korrektségét senki sem vonta kétségbe.

A kataszter felállítása után második lépésben félszázalékos értékadó kivetését javasolták, tehát olyan adó kivetését, amelynek évi összege a föld, a hely értékének fél százalékát teszi ki. Ezzel párhuzamosan pedig minden más ingatlanadónak olyan mérvű csökkentését, amely megfelel az így beszedett többlet összegének.

A továbbiakban ennek a félszázalékos értékadónak a fokozatos növelését kívánták, olyan módon, hogy hosszú idő után az adónak a hely értékéhez viszonyított aránya elérje a szokásos kamatlábat, amely abban az időben évi 5 százalék volt. Ezzel párhuzamosan pedig minden más adónak a fokozatos eltörlését javasolták. Számításaik szerint a magyarországi helyek értéke után fizetett 5 százalék jóval felülmúlta volna az akkori közületi kiadások összegét.

23 M. Silagi: i. m. 125–126.

24 Pikler J. Gyula: A „saját” földre való jog. *Állam és Polgár* 2(1935) 4. sz. 7–11.

Az így befolyt többletbevételről az volt az elképzelésük, hogy annak egy részéből a közszolgáltatásokat kell javítani, másik részét pedig a polgárok között kell kiosztani, évjáradék formájában.²⁵

A polgári radikálisokat a forradalmak után már kevésbé foglalkoztatta a georgizmus kérdésköre. Braun Róbert a forradalmak után már – jöllehet igen kiterjedt szociológiai-társadalomtudományi írói munkásságot fejtett ki 1937-ben bekövetkezett haláláig – már semmit sem publikált ebben a témakörben, habár 1923-ban még Piklerrel együtt részt vett a georgisták oxfordi világkonferenciáján. A *Századunk* címmel 1926-ban újrainduló *Huszadik Század* is Pikler J. folyóiratát csak igen mérsékelt lelkesedéssel kommentálta, s a szocializmus új irányairól szóló átfogó írások, például Rubin László és Vámbéry Ruzstem tanulmányai a georgizmus kérdéséről említést sem tesznek. Igaz, Pikler J. Gyula munkatársa és csodálója, Sós Aladár, írt egy *Homo economicus* című tanulmányt a *Századunk*ba a húszas években, amelyben az összes közgazdasági iskolákat a georgizmus szellemében elemezte, s állapította meg hiányosságait ahhoz képest.

Maga Jászi Oszkár bécsi emigrációjában, kezdetben „Anti-Marxnak” címzett, majd végül, sok évvel halála után *Marxizmus vagy liberális szocializmus* címmel megjelent munkájában a korábbinál egyértelműbb bírálatot gyakorolt George felett, megállapítva, hogy sem George, sem más liberális, nem marxista szocialisták nem voltak képesek kiépíteni olyan egységes és meggyőző gondolatrendszert, amely sikeresen szállhatott volna szembe a marxizmussal, amelyet Jászi ekkor már – az orosz és magyar kommunista kísérlet tapasztalatai nyomán – sokkal élesebben bírált mint korábban. Jászi hibájául róttá fel George-nak, hogy a kapitalista tőkejövedelmet egyáltalán nem tartva kizsákmányolónak, a tőkésosztályt a munkásság természetes szövetségésének tartotta a földtulajdonosok ellenében, s Oppenheimer nyomán ő is azt állította, hogy George a földjáradék elemzésénél inkoherens módon ingadozik a „természetes” (a föld minőségéből, a jobb szállítási lehetőségekből) és a „mesterséges” (a föld monopolizálásából eredő) földjáradék fogalma között.²⁶ De Jászi ebben a munkájában is – noha a korábbinál jobban hangsúlyozta az erkölcsi szempontok szem előtt tartását, valamint a politikai-gazdasági decentralizáció fontosságát, mint a liberális szocializmusnak azt a marxizmustól megkülönböztető vonásait – még mindig fenntartotta, hogy a liberális szocializmusnak kulcsfontosságú eleme a föld felszabadításának gondolata, hogy minden társadalomban a legfontosabb meghatározója a társadalmi viszonyoknak az embereknek a földhöz való viszonya.²⁷

25 Kemény István: Bevezető. In: Sós A.: i. m. 19–20.; Pikler J. Gyula: A helyes társadalmi rendszer problémája. Állam és Polgár 1(1934) 1. sz. 4–6.

26 Jászi Oszkár: Marxizmus vagy liberális szocializmus? Párizs, 1983. (Magyar Füzetek Könyvei 6.) 73–76.

27 I. m. 69.

Vajon miért vesztették el a polgári radikálisok a georgizmus iránti érdeklődésüket? A fő oka ennek a georgista törekvéseknek az I. világháború utáni általános hanyatlása volt. Szerepet játszott ebben az, hogy a szabadkereskedelem politikája, amelynek George híve volt, az első világháború utáni nemzetközi viszonyok között egyre inkább megvalósíthatatlan volt, de az is, hogy maga a marxista szociáldemokrácia is – részben a bolsevizmussal való szembekerülés hatására – a korábbi liberális szocializmus egyre több elemét építette magába. Kautsky és Hilferding, a II. Internacionálé két legnagyobb, egyaránt ortodox, forradalmi marxista nézeteket hangoztató elméleti klasszikusa az első világháború után, a húszas években egyre inkább a kapitalista gazdaság és a tőkés állam természetének alapvető megváltozását, a gazdasági válságok fokozatos megszüntetését, a munkásosztályt magába integráló, a szociális szempontokat egyre inkább figyelembe vevő demokratikus polgári állam létrejöttét tekintették a kor alaptendenciájának, s így mindketten lehetségesnek tartották a polgári demokráciából a szocializmusba való forradalom nélküli átmenetet. A polgári radikálisok egyre inkább a szociáldemokráciának ezekre a változási tendenciáira – például a marxizmussal nyíltan szakító Hendrik de Man belga szociáldemokrata politikus és teoretikus munkásságára – figyeltek oda, nem pedig a george-i tanításra.

A georgista sajtó, szabadegyetem, az ezeket fenntartó alapítványok máig léteznek az Amerikai Egyesült Államokban, de valódi georgiánus programot soha, sehol, semmilyen kormányzat sem próbált a gyakorlatban megvalósítani, s ez bizonyosan nem véletlen... Valószínűleg George a fiatalkorában szerzett amerikai tapasztalatok hatására túlbecsülte a föld, mint áru szerepét a modern piacgazdaságban, ezért a földkérdés általa javasolt kezelése nem volt alkalmas arra a mesianisztikus társadalmi reformra, amelyre szánta. A földjádék megadóztatása s a többi, a földtulajdon monopóliumának megszüntetésére javasolt rendszabályok csak részlegesen és tökéletlenül orvosolhatták a kapitalizmus társadalmi bajait. A george-i tanításoknak azonban megvolt a maguk történelmi szerepe, mindenekelőtt a városi telekértékesítéssel és -spekulációval kapcsolatos kérdések kezelésében. Ugyanis amíg nem *minden* társadalmi igazságtalanság és egyenlőtlenség forrása a földtulajdon monopolizálása, addig az vitathatatlan, hogy a népsűrűség növekedésével, s különösen az urbanizáció folyamata során ugrásszerűen emelkedik a városi, illetve az építkezésekhez, közművekhez (például vasút, csatorna) közeli telkek értéke, ez pedig a földtulajdonosokat – vagy a földdel spekulálókat – minden befektetés vagy erőfeszítés nélkül – kirívóan magas és igazságtalan jövedelemhez juttathatja.

MIKLÓS SZALAI
THE IDEAS OF HENRY GEORGE AND
THE HUNGARIAN PROGRESSIVES

Henry George was an American self-taught economist and social reformer. His views were formed by the American economic crisis of the 1870's. Although George was not a Socialist, let alone a Marxist, he rejected laissez faire capitalism both on ethical and economic grounds. The essence of his reform program was the abolition of the monopoly of land property, by means of a hundred percent tax to be imposed on the value of the land. According to George the elimination of high land rents and land speculation at once would direct capitals toward productive investments, it would put an end to the defenceless situation of the workers on the labour market, and it would solve the problems of state budget.

George's teachings could spread in Europe, because they offered a Leftist alternative to orthodox (Kautskyist) Marxism, the official ideology of the workers' movement. In Hungary – because of the peculiarities of historical developments – the orthodox Marxism of the Social Democrats was especially inadequate for the realistic approaching of social problems... The most important problems of the country were the national question and the agrarian question – and the answers given to these by Social Democrats could not satisfy the demands of the masses.

This was the reason behind the lively interest of the Hungarian progressives and bourgeois Radicals – the circle of the periodical *Huszadik Század (Twentieth Century)* – in George's ideas. Among them Róbert Braun, the sociologist and librarian was the most enthusiastic propagator of Georgism, but Oszkár Jászi, the leader of the bourgeois radicalism also wrote a warm preface before an utopian Georgist novel, *Kormányzóságom története (The story of my government)*, translated to Hungarian by Braun.

Outside of the inner circle of the *Huszadik Század*, there was another Hungarian "centre" of Georgism: the circle around Gyula J. Pikler, a doctor and polymath, who for many years worked in the Budapest health insurance, and so knew personally the intolerable social conditions of the working poor in Hungary. Pikler held many lectures about the Georgist ideas, and he even managed to convince the Budapest municipal council board to accept a sort of land tax reform on Georgist lines during the 1918 revolution. Although this reform ultimately failed, it reflected the fact that the problem of speculation with urban plots (building-sites) was the most proper area for applying George's ideas.

During the First World War, and after it, the ideological attraction of Georgism decreased. This was mainly due to two factors: the decline of free trade (of which George was a committed champion), and the abandoning of orthodox Marxism by the mainstream of Social Democracy. The Hungarian Left, and especially the thought of Oszkár Jászi also reflected this trend, because in his 1920 book ("Anti-Marx"), written against Bolshevism and Marxism in general, Jászi made unmistakably clear, that Georgism did not and could not offer a coherent Leftist alternative against them.